

MGR ŁUKASZ JĘDRZEJSKI

orcid.org/0000-0002-2632-9117

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Mariusz Mazur, Sebastian Ligarski, *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2016, ss. 255, ISBN 978-83-8098-003-7

W ciągu ostatnich 28 lat w środowiskach naukowych odnotowuje się wzrost znaczenia badań na temat nieodległej przeszłości dziejów Polski przypadających na drugą połowę XX w., a ściślej rzecz ujmując, na okres funkcjonowania Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL). Wzmoczona aktywność badawcza dziejów najnowszych Polski stanowiła następstwo poczucia niedopełnienia odpowiedzi o funkcjonowanie systemu politycznego Polski w drugiej połowie XX stulecia. W prowadzonych badaniach historycy, politolodzy, socjolodzy dociekają odpowiedzi na wiele pytań, m.in. o: nazewnictwo systemu politycznego, tożsamość państwową PRL, funkcjonowanie państwa w warunkach dominacji ideologii komunistycznej, która miała charakter wszechogarniający. Pogłębieniu zainteresowania dziejami PRL w piśmiennictwie naukowym sprzyjały również czynniki ogólne, takie jak uwolnienie badań naukowych od cenzury czy lepsza dostępność bogatych zasobów archiwalnych. Wspomniany stan rzeczy sprzyja eksploracji tematów historycznych i politologicznych, które w okresie PRL nie mogły być eksploatowane. W prowadzonych badaniach:

Nie unikano konfrontacyjnego charakteru publikacji, w których podejmowane były próby niwelacji „białych plam” w historii, upo-

minania się o przeszłość, o pamięć na nowo odnajdowanej historii, redefiniowania dotychczasowych pojęć i zjawisk ogólnych, jak i szczegółowych, jak zmiana sojuszników zewnętrznych czy poszukiwanie nowego miejsca w zmieniającej się Europie i świecie. W publikacjach o PRL ujawniała się świadomość występowania trudności w procesie dyskursywizacji wydarzeń traumatycznych oraz w ich przetwarzaniu w składniki pamięci¹.

Dlatego należy docenić trud poniesiony przez Mariusza Mazurę i Sebastiana Ligarskiego przy rekonstrukcji obrazu rzeczywistości politycznej lat 1944–1956 wykreowanej przez władze partyjno-państwowe w Polsce Ludowej, a od roku 1952 w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w celu upowszechnienia poglądów i wizji politycznych.

Tytuł monografii *Cywilizacja komunizmu. Odmiana nadwiślańska 1944–1956* nie budzi zastrzeżeń zarówno pod względem rzeczowym, przestrzennym, jak i czasowym. Był odpowiednio ukonkretniony, zarazem informacyjnie nośny, poznawczo ciekawy i poprawny językowo. Przedmiot badań zawarty w tytule recenzowanej monografii wywoływał zainteresowanie odbiorcy, uwypuklając istotę i kierunek badań zrealizowanych w trakcie eksploracji tematu. Został jasno sformułowany, pozwalał na precyzyjne określenie pola badawczego, dając czytelny zasięg problemu. Autorzy prawidłowo zastosowali kwantyfikator czasu. Zamknięta cezura czasowa (lata 1944–1956) umożliwiła przedstawienie przyjętego problemu badawczego w powojennych, zmiennych warunkach politycznych i społecznych zarówno w Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich, jak i w PRL. Zmieniające się okoliczności polityczne i społeczne znalazły wyraziste odzwierciedlenie w dokumentach wydawanych przez przedstawicieli aparatu partyjno-państwowego, w literaturze, sztuce i socjalistycznej symbolice. Zawężenie temporalnej przestrzeni monografii sprzyjało przestrzeganiu reżimu pisarskiego, wyznaczonego linearnym porządkiem czasu i miejsca wydarzeń.

¹ E. Maj, *Wprowadzenie [w:] PRL, czyli Polska w drugiej połowie XX wieku. Studia i szkice naukowe oraz materiały źródłowe*, red. E. Maj, J. Gryz, E. Kirwieli, M. Wichmanowski, Lublin 2013, s. 8.

W monografii zabrakło wyraźnej deklaracji w odniesieniu do zastosowanych przez autorów metod i technik badawczych. Jak nadmieniono we wstępie pracy:

Podstawę operacjonalizacyjną stanowią tu dwie sfery: pierwsza to narracja propagandowa, najczęściej fikcyjna, ale pokazująca jak zdaniem ówczesnych decydentów świat powinien wyglądać, i druga – praktyka tamtych lat, czyli wcielane w życie przemiany, które w rezultacie miały doprowadzić do zwycięstwa socjalizmu/ komunizmu w Polsce. O tym mówią nam w sposób pośredni zapisy propagandowe pochodzące z omawianego okresu, lecz także późniejsze refleksje samych komunistów czy marksistów oraz niektóre decyzje i zmiany. Na tej podstawie można stworzyć prawdopodobny scenariusz cywilizacji komunizmu, który nigdy nie został opracowany w formie konkretnego dokumentu. (s. 8).

Zatem niejako *ex post* czytelnicy mogą domniemywać, że Autorzy w swych dociekaniach badawczych zastosowali technikę egzegezy źródeł oraz metodę scenariuszy. Wykorzystano również semantyczno-logiczną analizę tekstów źródłowych w postaci dokumentów partyjnych, memuarystyki, pamiętnikarstwa wraz z weryfikacją danych zawartych w dyskursie propagandowym. W recenzowanej monografii często uwidacznia się badanie jednostki zapisu dokumentów propagandowych w postaci zwrotów, wyrażeń, nowomowy, propagandowych wierszy i pieśni zawartych w komunikacyjnym przekazie propagandowym (przykładowo wiersze propagandowe umieszczone na s. 30 i 62).

We wstępie dzieła znalazły się objaśnienia głównych pojęć bezpośrednio związanych z tematem pracy. Najważniejszymi z nich były cywilizacja i komunizm. Poprzez pojęcie cywilizacji Autorzy rozumieją:

Skomplikowany i wieloaspektowy proces powstawania i funkcjonowania materialnych i duchowych artefaktów społeczno-kulturowych, kształtujących życie człowieka i społeczeństwa. Obejmuje system organizacji, wielorakie relacje międzyludzkie, więzi rodzinne, zachowania i postawy, mentalność, sposób myślenia, używany język i zawarte w nim znaczenia, wiarę religijną i polityczną, modele zabawy i świętowania, aspiracje, stosowane technologie i ich przeznaczenie, uprawianą sztukę, symbole. (s. 8).

Z kolei komunizm Autorzy definiowali jako działanie polityczne, którego założenia zostały wymyślone poprzez niewielką grupę osób. Autorzy sformułowali również dwie przejrzyste hipotezy badawcze: 1) W przeważającej mierze polska odmiana komunizmu zarówno w formie rzeczywistej, zrealizowanej, jak i w tej wyobrażonej, była wtórna wobec wzorca sowieckiego. Uznawano to wówczas nawet za pewną zaletę, pozwalającą na uniknięcie błędów i nieprawidłowości z okresu pionierskiego (s. 9); 2) Komuniści polscy byli zdani na decyzje, które zapadały w Moskwie. Zdawali sobie sprawę, że system będzie zmierzał ku modelowi sowieckiemu, ale to nie oni decydowali o szybkości, kolejności i zasięgu przemian (s. 10).

Autorzy sformułowali również pytania badawcze brzmiące następująco: 1) Jak komuniści postrzegali świat i dlaczego posługiwali się takimi, a nie innymi metodami? 2) Jak wyglądałaby Polska, gdyby eksperyment komunistyczny przebiegał zgodnie z lansowanym przez propagandę modelem? 3) Jak według komunistów wyglądała Polska okresu stalinowskiego i jakiej Polski oczekiwali?

Autorzy monografii zastosowali układ problemowy z zachowaniem ram temporalnych. Publikacja składa się ze wstępu, dwunastu rozdziałów merytorycznych, zaś trzynasty rozdział recenzowanego dzieła pt. *Rozbieżności z projektem (zamiast zakończenia)* stanowi zakończenie rozważań badawczych.

W rozdziale pierwszym pt. *Ideologia* Autorzy przedstawili podstawowe założenia ideologii marksizmu-leninizmu, zwracając uwagę na jej założenia ekonomiczne. Zwrócono uwagę na konfliktogenne założenia koncepcji prowadzące do zaostrzającej się walki klasowej, co w konsekwencji prowadzić miało do likwidacji społeczeństwa klasowego i zastąpienie go społeczeństwem bezklasowym (s. 13–22).

W rozdziale drugim pt. *Symbole* opisano symbolikę partyjno-państwową warunkowaną obowiązującą ideologią i oficjalną wykładnią państwową. Opisano m.in. zmianę wyglądu godła państwowego. Zastępując wizerunek orła w koronie orłem bez korony, nawiązano do wyglądu orła piastowskiego. Autorzy zwrócili również uwagę na symbolikę partyjną obowiązującą na plakatach propagandowych, np. plakat „Kobiety na traktory” (s. 23–48).

W rozdziale trzecim zatytułowanym *Struktura* opisano działania podejmowane przez komunistów w celu zmiany struktury społecznej w nowo kształtującym się powojennym państwie. Akcentowano zmianę struktury społecznej z dominującą klasą robotniczą (s. 49–64).

W rozdziale czwartym *Religiopodobny komunizm* analizie poddano sakralny charakter partii w ZSRS oraz w PRL. Analizę przeprowadzono w oparciu o najważniejsze sakralne cechy partii: występowanie na samym szczycie hierarchii partyjnej przywódcy o nadprzyrodzonych przymiotach (Stalina), a w wydaniu polskim Bolesława Bieruta, występowaniu w strukturze partyjnej kapłanów (członkowie KC). Opisano również obecność w strukturze partyjnej i państwowej heretyków partyjnych, którzy swym postępowaniem podważyli jedność partii (dobrym przykładem takiego stanu rzeczy było oskarżenie Władysława Gomułki o odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne i odsunięcie go od sprawowania wszelkich stanowisk w aparacie partyjnym, poczynając od lat 1947–1948, a kończąc na roku 1955).

W omawianym rozdziale przedstawiono również występowanie „świętych ksiąg” komunizmu, czyli obowiązujących dzieł klasyków marksizmu-leninizmu. Ostatnią cechą sakralizacji partyjnej podjętą przez Autorów było występowanie „świętych miejsc” partyjnych, czyli mauzoleów przywódców partyjnych, np. Mauzoleum Lenina na Placu Czerwonym w Moskwie, do którego wyznawcy obowiązującej ideologii mogli urządzać świeckie pielgrzymki (s. 65–84).

W rozdziale piątym pt. *Mentalność władzy* przedstawiono postępowanie partyjno-państwowych decydentów sprawujących władzę. Zwracano uwagę na rozrzutne życie Bolesława Bieruta. Opisując rozrzutność Bieruta, Autorzy zwracali uwagę na rozbieżności z założeniami doktrynalnymi komunizmu, czyli deklarowanie prowadzenia skromnego życia przez komunistów. Potwierdzenie wspomnianej rozrzutności czytelnik może znaleźć w obszernych fragmentach relacji Józefa Światły po ucieczce na Zachód, które zostały przywołane w publikacji. Zwrócono również uwagę na podejrzliwość partyjno-państwowych decydentów w stosunku do zwykłych obywateli oraz permanentne szukanie wroga. Wiele uwa-

gi poświęcono też stosunkom międzyludzkim panującym w rodzinach partyjnych decydentów. Akcentowano, że w oficjalnym obrazie propagandowym polityków z rzadka pojawiały się żony i dzieci polityków, nie mówiąc już o kochankach Bieruta (s. 83–98).

W rozdziale szóstym zatytułowanym *Nowy człowiek* opisano próby tworzenia wzoru nowego człowieka wedle wzorów narzuconych przez suwerena zewnętrznego, jakim był ZSRS (s. 99–116). Rozdział siódmy *Gospodarka – praca – mit przyszłości* porusza tematykę działalności człowieka w centralnie planowanym systemie gospodarczym. Zwrócono uwagę na drobiazgowo zaplanowaną planowość produkcji, wyrabianie wyśrubowanych norm pracy w poszczególnych planach produkcyjnych (s. 117–138).

Rozdział ósmy *Rodzina – kobieta – dziecko* traktuje o nowym modelu socjalistycznej rodziny. Rodzina nie powinna być wielopokoleniowa, a jej założenie miało być starannie zaplanowane i wymagało zezwolenia czynników partyjnych. W powyższym rozdziale opisano również rolę kobiet, przedstawiając wzorce socjalistycznej kobiety jako przodownicy pracy, nierzadko pracującej w męskich zawodach, np. na budowach czy jako motorniczy tramwaju, trolejbusu. Socjalistyczna kobieta dzięki ingerencji partii mogła realizować się w pracy zawodowej. Co interesujące, zaakcentowano też braki w wykształceniu kobiet w latach 1944–1956 (s. 139–154).

Niejako rozszerzeniem rozdziału ósmego stał się rozdział dziewiąty pt. *Wychowanie – kultura* opisujący wzory wychowawcze i kulturowe zaczerpnięte z ZSRS i transponowane na polski grunt (s. 209–228). W rozdziale dziesiątym *Sztuka w służbie ludu* ukazano wzorce socrealistyczne obowiązujące w malarstwie, zwracając uwagę, że motywem przewodnim socrealistycznych dzieł sztuki miała być praca. Ich przekaz miał być jasny, klarowny, a zarazem sugestywny i prosty w odbiorze dla niewykształconych robotnic i robotników (s. 181–208).

Rozdział jedenasty *Sojusznicy i wrogowie* opisuje katalog socjalistycznych sojuszników i wrogów. Niekwestionowanym sojusznikiem dla PPR, a później PZPR był ZSRS jawiący się w przekazie propagandowym jako gwarant światowego porządku. Katalog wrogów na przestrzeni opisywanych dziejów nie był enumeratyw-

ny, zmieniał się w zależności od obowiązującej sytuacji politycznej w państwie (s. 209–228).

W rozdziale dwunastym pt. *Komunizm w odbiorze społecznym* Autorzy opisali recepcję społeczną ideologii komunistycznej w latach 1944–1956 (s. 229–239). Ostatni rozdział jest zakończeniem monografii, gdzie Mazur i Ligarski opisali rozbieżności związane z ideologią komunistyczną (s. 239–252).

W monografii zostały spełnione wymogi rozłączności treści i rozdzielności tekstu. Jest ona napisana jasnym i klarownym językiem, który kompleksowo oddaje klimat badanego okresu dziejów. Co ważne, wykorzystane zwroty zaczerpnięte z materiałów źródłowych są zawsze zapisane w cudzysłowie. Właściwie zastępowane były wypowiedzi *in extenso* na rzecz ich streszczeń, komentarzy i wyjaśnień zgodnie z konwencją pisarstwa naukowego. Sposób prowadzenia wywodu pozwolił na: przeprowadzenie czynności dowodzenia naukowego, zastosowanie odpowiedniej argumentacji oraz dokonanie rekapitulacji przedłożonych przesłanek.

Przypisy sporządzane w monografii są skonstruowane prawidłowo. W trzynastu rozdziałach zastosowano 158 przypisów, w konstrukcji których Autorzy zastosowali skróty łacińskie. W monografii dominują przypisy bibliograficzne proste. W recenzowanym dziele uwidacznia się wyraźny brak przypisów polemicznych. Jest to istotny niedostatek, tym bardziej że w literaturze przedmiotu można znaleźć wiele wartościowych opracowań odnoszących się do problematyki PRL. Pewien zarzut może stanowić niedobór przypisów – 158 przypisów na 252 strony tekstu to stanowczo za mało. Niedobór ten widoczny jest w poszczególnych rozdziałach, np. w rozdziale pierwszym jest siedem przypisów, w rozdziale piątym pięć, podobnie jak w rozdziale siódmym. W rozdziale dwunastym zaś występuje nadmiar przypisów, a mianowicie 45.

Bardzo dobre wrażenie robi bogaty materiał ilustracyjny (354 ilustracje). Są to strony tytułowe gazet, obrazy, rzeźby, plakaty propagandowe, broszury partyjne. Wysoko należy ocenić również podpisy materiałów ilustracyjnych zamieszczonych w książce. Jest to tym bardziej istotne, że propaganda wizualna stanowiła istotny składnik systemu politycznego w Polsce w latach 1944–1956.

Bibliografia licząca 68 pozycji ma zróżnicowaną strukturę. Występują w niej archiwalia (dokumenty z Archiwum Akt Nowych i Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej), materiały źródłowe w postaci przemówień przywódców partyjnych, prasa polityczna, memuarystyka, monografie i opracowania zbiorowe oraz artykuły z czasopism naukowych. W monografii widoczny jest niedostatek opracowań obcojęzycznych.

W recenzowanej rozprawie przestrzegano reguł gramatycznych, składniowych, ortograficznych i interpunkcyjnych, co zdecydowało o wysokiej ocenie językowej dzieła pod względem redakcji językowej.

Za niewątpliwe zalety recenzowanej monografii należy uznać harmonijność i jasność wywodu badawczego oraz kompleksowe podejście do badanego problemu. Sprzyjała temu prawidłowa eksplikacja pojęć i postawienie trafnych pytań badawczych. Ciekawą kwestią była udana próba dekodowania specyficznych kodów językowych zawartych w partyjnej nowomowie.

Oprócz wielu niepodważalnych zalet praca ma również kilka wad, do których można zaliczyć małą liczbę przypisów oraz ich skromność. W bibliografii powinno się znaleźć więcej opracowań naukowych, w pracy zabrakło też opracowań obcojęzycznych, co znacząco podniosłoby i tak wysokie walory naukowe przedstawianej publikacji.

Recenzowaną monografię z czystym sumieniem można polecić wszystkim osobom interesującym się dziejami politycznymi Polski po roku 1944. W szczególności wiele wartościowych informacji znajdą tam historycy dziejów najnowszych, politolodzy, socjologowie. Recenzowane dzieło winno stać się obowiązkową lekturą dla studentów kierunków humanistycznych i społecznych.

Bibliografia

Maj Ewa, *Wprowadzenie [w:] PRL, czyli Polska w drugiej połowie XX wieku. Studia i szkice naukowe oraz materiały źródłowe. Praca zbiorowa*, red. Ewa Maj, Jerzy Gryz, Eleonora Kirwiel, Marcin Wichmanowski, Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2013, ISBN 978-83-7784-313-0.